

A magyar agrárgazdaság versenyképessége, jövedelmezőségi és finanszírozási viszonyai

Mezőgazdaságunk termelési adottságai – kedvező földrajzi helyzet, földminőség, éghajlati és domborzati viszonyok, alacsony bérek – az európai országokkal összehasonlítva versenyelőnyt biztosítanak számunkra. Hazánk a mezőgazdasági művelésű földterülete révén abszolút és komparatív előnyökkel rendelkezik. Földterületük 67 százaléka mezőgazdasági művelés alatt áll, amely területkihasználtság az Európai Unió országok földkihasználtsági mutatóival összehasonlítva rendkívül magas. A 100 lakosra jutó mezőgazdasági területtel kifejezett földellátottságunk (61,6 hektár/100 fő) közel 35 százalékkal meghaladja az európai átlagot (45 hektár/100 fő).

Agrárgazdaságunk 2-3 évtizeddel korábban még realizálta a természeti adottságokból származó versenyelőnyét. Egységnyi földterületre jutó hozamok vonatkozásában (azaz termésátlagokban), költség-hozam viszonyokban (azaz jövedelmezőségben), munkaerő-eltartóképeségben, exportban az ágazat eredményei felülmúlták a nyugat-európai színvonalat.

Ma viszont az ágazat elhúzódó válsága jellemző. A mezőgazdaság a 2000 évek elején, közepén is továbbgörgeti azokat a problémákat, amelyek az 1980-as évek elején kerültek felszínre, és amelyeknek gyökerei jóval korábbi időszakokra nyúlnak vissza. A felszínre tört és elhúzódó válság egyik hatásában legsúlyosabb jelensége az ágazat alacsony szintű jövedelemtermelő képessége, illetve az ezzel szoros összefüggésben álló elégtelen beruházási, felhalmozási színvonal.

1. A búzaágazat nemzetközi versenyképessége

A búza árunövény termesztése, előállítás a világ, az Európai Unió és Magyarország agrártermelésének is jelentős részét képezi. A stratégiai

termékek körébe tartozó növény a világ népességének ételmezésében alapvető szerepet tölt be. A fejlett ipari országokban az 1 főre jutó éves átlagos fogyasztás gabonából 131 kg, a fejlődő országokban viszont 165 kg. Az 1 főre jutó átlagfogyasztás meglehetősen stabilitást mutat és hosszú távon is várhatóan ezen értékek körül alakul.

A világ összbúza-termelése 2003/04-ben 550-560 millió tonna volt, ami mintegy 2,4-szerese az 1960/61-es év termelésének, amikor mindössze 233 millió tonnát állítottak elő. Rekordtermést 1997/98-ban értek el, akkor összesen 610 millió tonna búzát termeltek meg.

A legnagyobb búzatermelő az Európai Unió csatlakozás előtti tagállamainak összessége (EU-15-ök), évente kb. 100 millió tonna búza előállítására képesek. 2000/01-ben kiemelkedő hozamok mellett 104,4 millió tonnát állítottak elő. Az 1960-as évekhez képest **megháromszorozták** a termelésüket, az egy hektárra jutó átlaghozamuk jelenleg 6 tonna körül van. (1. táblázat).

1. táblázat: A búza világtermelése (millió tonna)

Ország, térség	1991-1995-ös évek átlaga	2000.	2001.	2002.	2003.
Világ összesen	545,7	582,3	581,7	566,2	555,7
ebből: Európa	120,6	134,9	127,7	134,7	113,9
EU 15	87,8	104,4	90,5	103,2	90,6
USA	61,8	60,8	53,3	44,0	62,5
Kanada	27,4	26,8	20,6	15,7	21,0
Argentína	9,9	16,5	15,3	12,3	13,0
Ausztrália	13,9	22,2	24,9	9,4	24,5
India, Pakisztán	74,2	97,5	88,7	90,0	88,6
Kína	101,2	99,7	94,0	91,3	88,0
Néhai SZU,	73,5	64,9	92,5	98,0	65,6
ebből: Oroszo.	38,2	34,5	46,9	50,6	35,0
Ukrajna	18,8	10,2	21,0	20,0	4,5
Kazahsztán	10,4	9,1	12,7	12,8	11,5
	1996-2000				
Magyarország	4,1	3,6	5,2	3,9	2,9

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 5.o., Mezőgazdasági Statisztikai Kiadványok

A világ búzatermelőinek rangsorában a második helyet a Dél-Ázsiai országok (India és Pakisztán együttesen), valamint Kína foglalja el. 2003-ban 90-90 millió tonna búzát állítottak elő.

A harmadik helyen az Egyesült Államok és Kanada összesített termelése áll, együttesen évente 83,5 millió tonna búzát állítanak elő. Az 1990-es években termelésük átlag 1,2%-al nőtt konstans, illetve gyengén csökkenő termőterület mellett.

Kelet-Európában és a korábbi Szovjetunió utódállamaiban a transzformációs időszakban és utána is lényeges mértékben csökkent a termelés. A volt SZU utódállamai 2003-ban mintegy 65,6 millió tonna búzát állítottak elő. 1991-95 közötti években átlagosan 73,5 millió tonna éves termelést produkáltak.

A 2004. május 1-el csatlakozó 10 ország az Európai Unió mezőgazdasági területét 30%-al növelte meg, a gabonaterületet 42%-al bővítette, de az alacsony átlaghozamok miatt a gabonatermelés összmenyiségét csak 28,4%-al növelte (2. táblázat). **A csatlakozó 10 országnál a búza terméshozama az EU-15-ök átlaghozamának 22%-a.** Az EU 15 tagállama 37 millió hektáron 6 tonna területegységre jutó hozamok mellett 220 millió tonna gabonát állított elő 2004-ben. Az Európai Unió újonnan csatlakozott 10 tagállama 16 millió hektáron 4 tonna/hektár átlaghozam mellett 62 millió tonna gabonát állított elő 2004-ben. Az EU-10 legnagyobb gabonatermelői Lengyelország és Magyarország. Lengyelország 8,5 millió hektáron, 3,41 tonna/hektár átlaghozam mellett 28,9 millió tonna gabonát termelt meg 2004-ben. Magyarország 3 millió hektár területen, 5,52 tonna/hektár átlaghozam mellett 16,5 millió tonna gabonát állított elő.

2. táblázat: Az Európai Unió összes gabonatermelése 2003/04-ben

Megnevezés	2003.			2004.		
	Terület 1.000 ha	Termés- átlag t/ha	Termés 1.000 t	Terület 1.000 ha	Termés- átlag t/ha	Termés 1.000 t
EU-15	50.881	4,46	226.869	36.987	5,74	219.560
EU-10	14.950	2,98	44.500	15.666	3,99	62.446
Lengyel- ország	8.126	2,87	23.347	8.490	3,41	28.921
Magyar- ország	2.858	3,00	8.773	2.990	5,52	16.507

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 6.o., Mezőgazdasági Statisztikai Kiadványok

Az EU-25 gabonatermelésének közel felét teszi ki a búzatermelés, a termőterületnek viszont csak 37,2%-át foglalja el. Addig, amíg a gabonatermelés átlaghozama 5,36 tonna/hektár volt 2004-ben, addig a búzatermelés átlaghozama 6,32 tonna/hektár volt. Ezt mutatja a 3. táblázat.

3. táblázat: EU-25 búza- és gabonatermelése összesen

Megnevezés	2003.			2004.		
	Terület 1.000 ha	Termés- átlag t/ha	Termés 1.000 t	Terület 1.000 ha	Termés- átlag t/ha	Termés 1.000 t
Lágy búza	18.467	5,33	98.367	19.610	6,32	123.952
Gabona-termelés összesen	50.881	4,46	226.869	52.653	5,36	282.046

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 8.o.

A nemzetközi búzapiac mérete 2003/2004-ben 96 millió tonna, tendenciájában csökkenő, 2002/2003-ban 103 millió tonna, 2001/2002-ben 107 millió tonna volt. (4. táblázat)

A csökkenés oka mindenképp előtt az EU és Észak-Afrika búzaimportjának csökkenése, valamint Argentína és az Európai Unió exportjának csökkenése. A korlátozottabb búzakereskedelem – a búzakereskedelem fajta-szerkezetén belül – a takarmánybúza és a durum búza export-import forgalmának visszaesésére vezethető vissza. A lisztbúza nemzetközi kereskedelme enyhén növekvő, annak ellenére, hogy Észak-Afrika, Brazília és Irán jelentősen csökkentette a behozatalát. A takarmánybúza kereskedelem csökkenése főleg Kelet-Európa és Ukrajna termelés-csökkenésére vezethető vissza. Oroszország törekszik arra, hogy az alacsony termelése ellenére exportőr pozícióját megőrizze, így kb. 5 millió tonna exportot produkál minden évben. Kínának a termelés/felhasználás mérlegében 20 millió tonna búzahiánya van (a hazai termelése nem elégíti ki a belföldi felhasználását), de a jó tárolókapacitásai miatt egyes években exporttöbblete van.

A búza export 30%-át az USA bonyolítja le, 14,6%-át Kanada, hasonló részarányt mondhat magáénak Ausztrália is. Az EU-15-ök 10,4%-ot, Argentína pedig 8,9%-ot képviselnek az exportban.

A behozatal vonatkozásában az EU 2003/2004-ben az előző évhez képest radikálisan csökkentette a búza importját. Észak-Afrika az előző évi 17,7 millió tonnával szemben mindössze 14,1 millió tonna búzát importált. A korábbi Szovjetunió területén létrejött országok viszont mintegy megkétszerezték a behozatalukat, 2003/2004-ben az összes importjuk 7,1 millió tonna volt.

4. táblázat: A búza világkereskedelmének megoszlása (millió tonna)

Búza és liszt					
Kivitel			Behozatal		
Ország, térség	2002/2003	2003/2004	Ország, térség	2002/2003	2003/2004
USA	22,8	29,0	Európa	14,3	8,8
Kanada	8,6	14,0	EU	12,1	5,0
Ausztrália	10,9	14,0	Korábbi SZU	3,5	7,1
Argentína	5,7	8,5	D-K Amerika	18,3	18,7
EU	16,0	10,0	Közel-Kelet	12,6	11,4
Összesen:	64,0	75,5	Távol-Kelet	10,2	10,0
Egyéb ország	39,3	20,5	Japán	5,7	5,8
Összesen:	103,3	96,0	Kína	0,5	0,5
			Észak-Afrika	17,7	14,1

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 7.o.

Az EU búzatermelése 2003/2004-ben mintegy 12 millió tonnával volt kevesebb, mint az előző évben. (5. táblázat) A legnagyobb mértékű termelés visszaesés Franciaországban volt, ahol 8 millió tonnával csökkent a termelés az előző évhez képest. De Németországban, Ola-

szországban, Spanyolországban, Nagy-Britanniában szintén kevesebbet termeltek, Dániában és Svédországban viszont nőtt a termelés.

A búzatermő-területek 4%-al, a területegységre jutó hozamok 7%-al csökkentek, aminek az lett a következménye, hogy az EU búzaexportja 6 millió tonnával csökkent.

5. táblázat: Búzamérleg EU-15 (millió tonna)

	2002/2003	2003/2004
Kezdeti készletállomány:	8,2	11,9
Termelés:	103,3	92,0
Import:	12,0	4,0
Export:	15,5	9,0
Felhasználás:	96,1	92,5
Takarmány:	51,3	47,5
Év végi készletállomány:	11,9	6,4

Forrás: Agrarwirtschaft 2004/1. 12.o.

2003/2004 elégtelen termelési produktuma miatt az Európai Bizottság az ugaroltatás követelményrendszerét felülvizsgálta és 2004/2005-re 10%-ról 5%-ra csökkentette az ugaroltatási kötelezettséget, annak érdekében, hogy az EU-15 gabonamérlege javuljon.

2004. január 15. és 2004. augusztus 31. közötti időszakra csökkentett vámtételek mellett 3 millió tonna behozatali kontingenst nyitottak meg a kiesett termelés ellensúlyozása érdekében.

Az import kontingens megoszlása:

- 572 ezer tonna az USA-ból származó gabonaimport
- 38 ezer tonna Kanadából származó gabonaimport
- mintegy 371,6 ezer tonna harmadik országokból származó gabonaimport.

A búza világpiaci ára 2001-től folyamatosan nő, az Európai Unió intervenciós ár 101 euró/tonna. Prognózisok szerint a búza világpiaci ára 2008-ban meghaladja a 150 \$/tonna egységárát.¹

¹ Prospects for Agricultural Markets, 2001-2008, European Commission, July 2001, 78.old.

Az egységes európai agrárpolitikával Magyarországon is életbe lépő Európai Unió felvásárlási/intervenciós árak lényeges árszínvonal emelkedést nem okoztak. A magyar mezőgazdasági termelés szempontjából meghatározó termékek termelői ára már a csatlakozás előtt az európai felvásárlási árak átlagos szintje körül ingadozott. 2003-ban a búza termelői ára Magyarországon 10,5 €/tonna volt, az EU-15-ök súlyozott termelői ára pedig 11,2 €/tonna volt.² A hazai és az Európai Unió termelői árak kiegyenlítetttsége a hazai mezőgazdasági árak növekedésének és a belföldi forint valuta/deviza árfolyamának erősödésének következménye.

Az EU-15-ben az Uruguay-Forduló ellenére a protekció nem csökkent. A Doha-Runde-ban is a protekció leépítése a cél, s bár az EU várhatóan kénytelen ebbe az irányba elmozdulni, de ma még erőteljesen támogatja az agrártermelést és ezen belül a búzatermelést.

A belépőknek és az EU-15-nek is jelentős gondot fog okozni az EU élelmiszer- és takarmánybiztonsági előírása (VO 178/2002.). Az a feltételezésünk, hogy nagyon sok vállalkozás (a kis és közepes méretűek zöme) nem tudja az előírt feltételeket biztosítani. Ugyanez vonatkozik a követhetőségi és a genetikailag módosított élelmiszerekre és takarmányokra vonatkozó előírásokra³ (1829/2003. és 1830/2003.). Annak érdekében, hogy a termelők ezen előírásoknak meg tudjanak felelni, termékkövetési rendszert kell kialakítaniuk, aminek a termelési költségek növekedése lesz a következménye.

2010-ig a FAO a búzakereskedelem mintegy 20%-al történő kibővülésével számol. Prognózisai szerint Oroszország, Ukrajna és Kazahsztán az évtized végére tartós exportőrre válnak. Argentína és az EU – előrejelzéseik szerint – az eddiginél jelentősebb részt fog vállalni az exportban. A FAO scenárió szerint bizonyos tradicionális búza-exportőrök (Észak-Amerika, Brazília) piaci részarányt veszítenek.

² Forrás: Orbánné Nagy Mária: A magyarországi élelmiszerárak az Európai Unió árainak tükrében. *Külgazdaság* 2003. 7-8. szám

³ Meg kell jelölni a géntechnikailag módosított nyersanyagot a készterméknél akkor is, ha nem mutatható ki a termék géntechnikai módosulása. Hogy ez kimutatható legyen, az alapanyagok eredetét is igazolni kell, azaz termékkövetési rendszert kell installálni.

2. Az agrárágazat jövedelmezőségi viszonyai

A mezőgazdasági jövedelmek jó néhány determinisztikus és sztochasztikus jellegű tényező együttes hatásaként alakulnak. A termelési és piaci viszonyok, a gazdasági-pénzügyi szabályozó rendszer (elvonások, támogatások), a termelés műszaki-technikai-biológiai-természeti feltételrendszere egymással bonyolult kapcsolatrendszerben vannak, az egyes faktorokra valószínűségi jellegű tényezők is hatnak, a köztük levő ok-okozati viszonyok többnyire nem egyirányúak, és az egyes tényezők hatása a termelés gazdasági paramétereire (jövedelmezőségre, likviditásra, eszközhatékonyságra, stb.) csak kivételes esetekben és utólag különíthető el.

A magyar mezőgazdaság 2004-ben 545 milliárd forint bruttó hozzáadott értéket állított elő.

Ez az érték tartalmazza:

- az állami költségvetést megillető adókat és járadékokat,
- a tőkejövedelmeket, azaz az értékcsökkenést és a tőkeszolgáltatások díjait,
- a munkajövedelmeket.

Elvileg a mezőgazdasági vállalkozásoknak is az adózott eredményükből ki kell elégíteniük a tulajdonosok befektetett tőkéje utáni reális hozadékgényt. A mezőgazdasági tőkebefektetéseknek is legalább akkora hozamot kellene eredményezniük, amennyi a banki kamat. Mivel 2004-ben a jegybanki alapkamat 11,8 százalék körül alakult, így egy vállalkozás tulajdonosai joggal várhatnak el a lekötött tőkéjük után közelítően 12 százalék saját tőke arányos nyereséget.

A mezőgazdasági művelésű földterület forgalmi értéke – 6,1 millió hektár, 200 ezer forint/hektár átlagos földáron számolva – 1.201 milliárd forint. A mezőgazdaság tárgyi eszköz állománya újrabeszerzési értéken kalkulálva 3.090,8 milliárd forint. Azaz a mezőgazdasági bruttó hozzáadott érték tőkejövedelem tartalma, egyrészt a földtőkére jutó 12 százalékos hozamot (ami 144,1 milliárd forint), másrészt a lekötött tárgyi eszközértékre jutó 10 százalékos hozamot (309,1 milliárd forint), harmadrészt az amortizációt (14,5 százalékleírési kulccsal kalkulálva 448,2 a ténylegesen elszámolt amortizáció mintegy 75 milliárd forint) kellene hogy tartalmazzon. A bruttó hozzáadott érték, azonban ezekre az értékekre csak részben biztosít fedezetet, azaz az állami

költségvetést megillető adók és járadékok, valamint a munkajövedelmek kifizetése után visszamaradó értékész gyakorlatilag az amortizációt tartalmazza mindössze, tulajdonosi tiszta jövedelem realizálását nem biztosítja.

Az agrárgazdat termelési és piaci viszonyainak együttes eredőjeként kialakult jövedelmezőség több évtizede még a szektor szintentartásához sem elegendő, egy folyamatos tökefelélés jellemzi e nemzetgazdasági területet. Az ágazat jövedelemhiányát pregnánsan fejezi ki, hogy az árbevétel arányos tiszta jövedelem 1-3%, a saját tőkére jutó adózás utáni nyereség pedig, mintegy 1,5%.⁴

A jövedelemhiány egyrészt a termelés hatékonyságának romlására vezethető vissza. A mezőgazdasági termelés hozamai reálmértékegységben mérve 1990-től drasztikusan csökkentek. Míg 1989. és a '90-es évek átlagában egy hektáron 5,14 tonna búzát állítottunk elő, addig 2002-ben 3,52 tonnát, 2003-ban mindössze 2,63 tonnát, 2004-ben pedig – a rendkívül kedvező időjárásnak köszönhetően – 5,1 tonnát. A magyar mezőgazdaság a 2003. évihez hasonló hozamokat csak 33 évvel korábban produkált, amikor a terméshozam 2,13 tonna/hektár volt. (6. táblázat)

A 2002/2003. évi alacsony naturális hozamokra csak részben ad magyarázatot a különösen kedvezőtlen időjárás. 2003. év Nyugat-Európát is páratlan aszályjal sújtotta, mégis a magyar átlaghozamokhoz képest közel kétszeres hozamokat produkáltak. Kísérleti parcellákon, megfelelő termesztéstechnológiával és kiemelkedően magas ráfordításokkal a mi viszonyaink között is elértek 9 tonnát meghaladó termésátlagokat.

A korábbi évekhez és a nyugat-európai produktumhoz képest is alacsony hozamokat az ágazat erőteljes szórással produkálta. A termelési produktum naturális hatékonysága időben is és gazdálkodási egységek viszonylatában is jelentős eltéréseket mutat.

⁴ Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. Gazdálkodás, 2003/4. 2-15 old.

6. táblázat: A búza termésátlagai és vetésterülete

Év	A búza termésátlaga		Vetésterület		Össztermés	
	Tonna/ha	%-os változás	Ezer ha	%-os változás	Millió t	%-os változás
2000.	3,60	100,0	1025	100,0	3,69	100,0
2001.	4,31	119,7	1204	117,5	5,18	140,4
2002.	3,52	97,8	1111	108,4	3,91	105,9
2003.	2,63	73,1	1112	108,5	2,92	71,1
2004.	5,1	193,9	1173	105,5	6,02	206,2

Forrás: Statisztikai Évkönyv 2003. KSH Budapest 43 old. és Időszaki Statisztikai Kiadványok KSH Bp. 2003., valamint Mezőgazdasági termelés 2004 KSH Bp., 2005. 11. old.

Az alacsony területegységre jutó hozamok a 2000. és 2003. közötti időszakban az ágazat összteljesítményét olyan mértékben lecsökkentették, hogy a korábbi szintű export-árualap megtermelésére sem volt képes. 2003-ban mintegy 3 millió tonna búzát termeltünk meg és ez a termésmennyiség csak a belföldi szükségletek kielégítését fedezi.

Az ágazat jövedelemhiánya másrészt az agrárrolló nyitottabbá válására vezethető vissza. 2004-ben ugyan bizonyos mértékben mérséklődött az előző időszakhoz képest az agrárrolló, de még mindig jelentős mértékű.⁵ Az elmúlt évtizedben ugyanis drasztikusan megnöttek a mezőgazdasági termelés költségei, de a késztermékek árai ezt az ár-emelkedést nem követték. Becslések szerint csak az agrárrolló révén mintegy 340 milliárd forintnyi jövedelem áramlott ki az 1990-es években a mezőgazdaságból.

Harmadrészt a mezőgazdaság jövedelemtermelő képességét jelentősen rontotta az ágazat elégtelen felhalmozási, beruházási képessége.

⁵ A mezőgazdasági termelői árak indexe 2004-ben 104,5% volt, a mezőgazdasági ráfordítási árindex viszont 131,9%. Forrás: Mezőgazdasági termelés 2004 KSH Bp., 2005. 34. old.

A beruházások értéke folyó áron 2004-ben 77.648 millió forint⁶, reálértéken kalkulálva nem érték el az 1989. évi beruházás felét. Általános tendencia a gépek átlag üzemben tartási idejének meghosszabbodása. (7. táblázat) Ez természetesen a gépek, berendezések fenntartási költségeinek a növekedésével és az üzembiztonságuk csökkenésével járt együtt.

2000-ben a traktorok átlagos életkora 15,3 év, egyéni gazdaságoknál 16,1 év volt.

7. táblázat: Egy traktorra jutó megművelt mezőgazdasági terület

Ország, régió	Ha/db
Magyarország	67,0
Nyugat-Európa (20 ország átlaga)	20,2
Kelet-Európa (12 ország átlaga)	28,4

Az ágazat alacsony jövedelemteremtő képessége jelentős jövedelemkülönbségekkel párosul. A KSH 2000. évi mezőgazdasági összeírása 958.534 db egyéni gazdálkodót vett számba. Ezek közül mindössze 12.454 db olyan egyéni gazdálkodó volt (ez az egyéni gazdaságok 1,3 százaléka) amelynek éves termelési értéke meghaladta az 5 millió forintot. Az egyéni termelők 58,5 százaléka, 560 ezer egyéni gazdaság éves termelési értéke nem érte el a 200 ezer forintot. Ebből a termelési értékéből legfeljebb évi 10–30 eFt jövedelmük származhatott. Nagy valószínűséggel többségük veszteséges volt.

Ha fejenkénti létminimumként 25 eFt/hó jövedelmet fogadunk el, akkor egy négytagú családnak éves szinten a mezőgazdasági árutermelésből 1,2 millió Ft jövedelemre kell szert tennie. A nemzetgazdasági átlagos jövedelmezőségi ráta (10 százalék) mellett e jövedelem nagysághoz 12 millió Ft éves árbevételt kell produkálniuk. A búza 50 eFt/tonna felvásárlási ára mellett ez azt jelenti, hogy 240 tonna búzát kell előállítani. Az idei év átlaghozamain számolva megközelítőleg 100 hektár termése. Vetésforgót bekalkulálva minimum 300 hektár

⁶ Varga Edina, AKII Statisztikai Osztály,

http://www.akii.hu/gazdel/stat/mezogazdasag/mg_beruhazas/Mg_beruhazas_varhato_2004/beruhazasok_varhato2004.htm.

birtoknagyságot tételez fel a minimális megélhetési költségek fedezése – amely az egyéni gazdaságok zöménél nem áll rendelkezésre. 2000-ben az 50 hektár feletti egyéni gazdaságok száma alig 7.000.

3. Mezőgazdasági támogatások

A támogatáspolitikát az agrárpolitika egyik legfontosabb eleme, amelynek feladata az ágazat hosszú távú hatékony működésének, modernizációjának biztosítása. A központi kormányzatnak ugyanakkor az ágazat folyó jövedelmezőségének kielégítő szintjét is elő kell segítenie, jövedelempótlást is kell nyújtaniuk, hogy e nemzetgazdasági terület a mindenkori piaci igényeknek megfelelő termelést produkáljon és munkaerőmegtartó képességét megőrizze. Az ágazatból ma jóval többen élnek, mint amennyien tisztán piaci elveken működő vállalkozásokba szervezhetők lennének. A népesség jelentős részének egzisztenciája a mezőgazdasági termelésre alapozott (kb. 2,5 millió földtulajdonos van és 2000. évi mezőgazdasági összeírás során 1 millió vállalkozást regisztráltak), ezért a támogatáspolitikát szociálpolitikai elemeket is tartalmaz. Nem utolsó sorban a költségvetési támogatások feladatát képezi az Európai Unió munkamegosztásba bekapcsolódás elősegítése, valamint a táj-, talaj-, és vízvédelemmel kapcsolatos tennivalók részbeni finanszírozása.

A támogatásra fordítható pénzforrások nagyságát és allokálását a nemzetgazdaság anyagi lehetőségei mellett különböző nemzetközi egyezmények határozzák meg. A ratifikált egyezmények között a legfontosabbak, legjelentősebb hatáskörrel rendelkezők: a GATT/WTO Uruguay-i Fordulón született Mezőgazdasági Megállapodás és az Európai Unióval kötött agrárkülkereskedelmi megállapodás illetve csatlakozásunk az Európai Unióhoz.

A GATT/WTO keretén belül született Mezőgazdasági Megállapodás az azt aláíró országok részére vám- és exportszubvenciók csökkentését, illetve megszüntetését, belföldi támogatások terén önkorlátozást ír elő és azt a követelményt fogalmazza meg, hogy a tagországoknak élelmiszerfogyasztásuk növekvő hányadát kell importból fedezniük.

A Megállapodás 2. melléklete szerint az úgynevezett zöld dobozba tartozó és árhoz nem kötődő támogatások korlátozás nélkül nyújthatók, következésképpen elemi érdekünk úgy alakítani támogatási rendszerünket, olyan címkéket adni az egyes támogatásoknak, hogy minél több támogatási forma tartozzon a zöld dobozos szubvenciók közé.

Az ágazat támogatását, a támogatási jogosultságot, támogatási címkéket, a támogatások szabályozását az a harmonizáció is meghatározta, amelynek célja az volt, hogy a mezőgazdaság szabályozórendszere Európai Unió-konformmá váljon. E célnak alárendelten átvettük az Európai Unió agrárpiaci rendtartását, az intervenciós árak rendszerét, a jövedéki adó kivetésével kapcsolatos törvényi rendelkezéseket, stb.

2001-ben a mezőgazdasági vállalkozások folyó támogatása 190,8 milliárd Ft volt, ebből az agrárgazdaság költségét csökkentő támogatások összege 86,5 milliárd forint, a saját befizetési kötelezettséggel fedezett kiadások pedig 194,3 milliárd Ft-ot tettek ki. A mezőgazdaság támogatások formájában azt az összeget sem kapja vissza, amelyet előállított, megtermelt és befizetett a központi költségvetésbe.

2003. éves támogatás reálértékben mintegy 25 százalékkal haladja meg a 2000. évit, de a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes támogatása a GDP-nek csak 12-14 százaléka. Az Európai Unióban ugyanez az arány 20 százalék.

2004-től az ágazat támogatása jelentősen függ az Európai Unió Közös Agrárpolitikájától (CAP). A Közös Agrárpolitika az Európai Unió egyik legrégebbi közös politikája, amely rendkívül bonyolult és erősen bürokratizált rendszerén keresztül a közös költségvetés több mint felét fizette ki agrártámogatások formájában. Hosszú éveken keresztül konzerválta az Unió agrárgazdaságának történelmi viszonyait a piaci versenytől függetlenített protekcionista rendszerével. A rendszer működése jelentős túltermeléshez és nagymértékű költségvetési kiadásokhoz vezetett.

A CAP megreformálására többször (1992-ben, majd 2000-ben) is kísérletet tettek. Mindkét reform alapvető törekvése a gazdálkodóknak nyújtott közvetlen kifizetések termelésről történő leválasztása volt. Helyébe a jövedelemtámogatás lépett. Emellett egyéb, a termelést csökkentő lehetőségek támogatásával próbálták az ágazat gazdálkodóit segíteni: környezetvédelem, vidékfejlesztés, marketing tevékenység,

élelmiszer-biztonság, minőségi termelés érdekében nyújtott támogatások.

A CAP 2003-as reformjának egyik alaptörekvése az, hogy az Európai Unió agrárköltészetének több mint kétharmadát kitevő közvetlen kifizetéseket leválassza a termelésről. Az intézkedés következtében a vállalkozó a termelés szerkezetét a piac jelzéseinek megfelelően tudja alakítani. A leválasztás mértéke azonban nem lesz teljes. A gabonák esetében pl. csak 75 százalékos annak elkerülése érdekében, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken ne kelljen tartani a termőföldek tömeges elhagyásától.

A reform jelentős intézkedése, hogy opciós jelleggel két támogatási formát ajánl fel: a terület alapú támogatást, illetve egyszerűsített, összevont támogatást.

A gazdaságos, igazságosabb jövedelem elosztásának érdekében degresszivitást és modulációt vezettek be. Ennek lényege, hogy az évi 5000 eurónál több közvetlen jövedelemtámogatást élvező gazdaságoknál a közvetlen jövedelemtámogatást fokozatosan csökkentik.

A reform jelentős forrásokat biztosít még vidékfejlesztésre, környezetvédelemre, minőségi termelés támogatására, gazdasági – tanácsadási rendszer működtetésére, szabványoknak való megfelelés támogatására, erdészeti programokra.

Ami a reform a magyar agrárgazdaságra gyakorolt hatását illeti, sok a kérdőjel, bizonytalanság. Kérdéses, hogy minek az elérésekor lép életbe az új tagok esetén a degresszivitás és a moduláció. Beszámít-e a 30 százalékos nemzeti boríték vagy e nélkül kell elérni az Európai Unió szintet? Nem tisztázott, hogy az összevont gazdaságtámogatás 2000-2002-es bázisát miként számolják az új tagoknál. Az sem ismert, hogy az 5000 eurós évi támogatottsági szintet az új tagok gazdálkodóinál milyen alapon határozzák meg.

Az Európai Unió agrárpolitikájának szerves részét képező intervenciós árakat a reform nem változtatta meg. A gabonafélék – beleértve a takarmánygabonát és a kukoricát is – árát nem csökkentik. Ez jelentős mértékű jövedelembiztonságot jelent a magyar gabonatermelők részére is.

Általában a CAP 2003-as reformja a növénytermesztésre szakosodott magyar gazdaságoknál eredményezhet nagyobb jövedelmet és

jövedelembiztonságot. Erősen bizonytalan az állattenyésztés jövőbeli gazdasági helyzete a megváltozott feltételrendszerben.

Hazánk 2004-ben 4,3 millió hektárra 299 millió eurót kap az Európai Uniótól az ún. 25 százalékos keretében, a nemzeti rész (30 százalékos) 90 milliárd forint. A következő évben tehát átlagosan egy hektárra 35-36 eFt területalapú támogatás jut. E támogatás nyújtásának feltételeként kötelező területpihentetés nincs előírva és a kifizetés időtartama 2004. december 1-től 2005. április 30.

Az ágazat 2004. évi támogatása 293 milliárd forint, ebből 157 milliárd forint nemzeti és 136 milliárd forint Európai Unió támogatás. (8. táblázat) Ez utóbbiból 96 milliárd forint támogatás közvetlen kifizetésre kerül, 40 milliárd forint pedig pályázatok útján kerül az ágazathoz.

2002. év végén az ún. Koppenhágai Megállapodással szentesített egyszerűsített támogatás irányszámai. A 4,3 millió hektár felőli mezőgazdaságilag megművelt regisztrált szántóterületet, összeírt gyümölcsös, szőlőültetvényt, rét, legelő, szántóföldi zöldségtermesztést és burgonyatermesztést.

Magyarország a 2007-ig tartó átmeneti időszakra nem az Európai Unióban honos területalapú, hanem az egyszerűsített támogatást választotta.

8. táblázat: Az agrárgazdaság nemzeti és Európai Unió támogatása

Év	Nominális értéken			Reál értéken		A támogatás reál értékének %-os változása 2000=100%
	támogatás	ebből:		támogatás	ebből: nemzeti	
		nemzeti	EU-s			
2000.	141	141	–	141	141	100,0
2003.	235	235	–	177	177	125,2
2004.	293	157	136	200	108	141,9

Ma a mezőgazdaságban keletkező jövedelmek 90 százaléka származik támogatásból. A szántóföldi növénytermesztésben és a kérődző állatok tartásánál ha képződik jövedelem, azt csak a támogatás teszi lehetővé, továbbá a költségek 15 illetve 30 százalékat fedezi. 2004-től

az Európai Unió támogatásokkal megfejelt nemzeti agrártámogatás az ágazat veszteségeinek a nagyobb arányú fedezetét biztosítja – de fejlesztési jellegű pénzügyi erőforrásokat nem tartalmaz.

4. Földjelzálog-alapú hitelezés

A gazdálkodás egyik jellemzője a folyamatos hitelfelvétel. Az üzleti élet szereplői működésükhöz és tevékenységük fejlesztéséhez különböző lejáratú és fedezetű hiteleket vesznek igénybe. A vállalkozásoknál a bevont idegen tőkének az aránya az esetek többségében meghaladja a saját tőke 50%-át.

A földjelzálogra alapított hitelek szerepének növelése enyhítheti az agrárgazdaság finanszírozási gondjait. A földjelzálog – finanszírozás kiterjesztése és a jelzáloglevél – piac kiépülése mind a kihelyezések, mind a források oldaláról javítja a hosszú távú hitelezés feltételeit és lehetőséget teremt a mezőgazdaság korábbinál gyorsabb fejlődésére.

A földjelzálog alapú hitelezésnél a maximálisan kihelyezhető hitelállományt a hitelezésbe bevonható termőföldek forgalmi értékösszege, valamint az agrárszektor hiteligénye határozza meg. A hitelintézetek oldaláról viszont a kihelyezhető hitelállományt a szektor hitelképessége, valamint a záloglevelek iránti kereslet determinálja. A földjelzálog – hitelezés tehát végső soron függ a termőföldek piaci viszonyaitól, az agrárszektor jövedelmezőségétől és a pénzpiaci – tőkepiaci relációktól.

Ezen típusú hitelezés jelentős tömegű és alacsony kockázatú forráskihelyezést tesz lehetővé. Egy hektár mezőgazdasági művelésű föld piaci ára – még a mi nyomott árú földpiaci viszonyaink között is – jelentős 100 és 800 ezer forint között van. 4,3 millió hektár az Európai Unió támogatás alapja mezőgazdasági művelésű földterület, forgalmi értéke az átlagosan többé-kevésbé jellemző 200 ezer forint/hektár áron számolva 860 milliárd forint.

Mezőgazdasági művelésű földterületünk 6,1 millió hektár, ebből: szántó 4,7, kert 0,1, gyümölcsös 0,1, szőlő 0,1, gyeplő 1,1 millió hektár. Ha 6,1 millió hektárt veszünk a hitelezési lehetőség alapjául, akkor 1.202 milliárd forint érték áll e hitelfajta fedezeteként rendelkezésre.

Ugyanakkor a pénzügyintézeteknél ez a fajta hitelnyújtás az átlagosnál kisebb piaci kockázattal jár, hiszen a földnek, mint munkaeszköznek az a sajátossága, hogy használata során nincs értékvesztése, helyes műveléssel, gondos gazdálkodással értéke a művelés során növelhető.

A jelzálog-hitelintézet működésének prudenciális szabályozása

- a hitelintézettel szembeni tőkekövetelményre,
- a befektetések korlátozására,
- a fedezetre,
- folyamatos ellenőrzésre,

vonatkozó törvényi rendelkezéseket tartalmazza.

A tőkekövetelményekkel kapcsolatos törvényi előírások egyrészt az alapítással, ill. a működési engedély rendelkezésre bocsátásával összefüggésben a jegyzett tőke minimális összegére, másrészt a folyamatos működés során a szavatoló tőke, valamint a tőkemegfelelési mutató szintjére vonatkoznak.

Az 1997. évi XXX. Törvény a jelzálog-hitelintézet jegyzett tőkéjét 3 milliárd forintban állapította meg, amelyet teljes egészében készpénzben kell befizetni.

A hitelintézetekkel szemben támasztott tőkekövetelmények szabályozásának másik elemét a tőkemegfelelési mutatóra vonatkozó előírások képezik.

A mutató a fizetőképességet méri és szoros kapcsolatban áll a hitelnyújtás kockázataival, ugyanis a nevezőben a kockázattal korrigált banki eszközállomány céltartalékokkal, valamint értékvesztéssel csökkentett összege szerepel. Tehát a nevezőben szereplő összeg a bank által kihelyezett hitelállomány a kamatfelár terhére megképzett céltartalékokkal (értékvesztéssel) csökkentett állománya, azaz a várható visszafizetési kockázatot már nem tartalmazó összeg. A számlálóban a szavatoló tőke szerepel. Az így képzett mutató értékére a hitelintézeti törvény 8 százalékos értéket ír elő. Ez a követelmény azt a kormányzati felfogást juttatja érvényre, hogy a bank működése akkor tekinthető biztonságosnak a mindenkori fizetőképessége (szolvencia) szempontjából, ha a várható veszteségeinek fedezésére szolgáló tartalékainak megképzése után a tartalékokkal csökkentett hitelállomány minimum 8 százalékanak megfelelő tőkével rendelkezik.

Az 1997. évi XXX. Törvény A jelzálog-hitelintézetről és a jelzáloglevélről 23. §-ban a Felügyelet a jelzálog-hitelintézetet a jelzáloghi-

tel-állomány és a pótfedezet átruházására kötelezheti, ha tőkemegfelelési mutatója – kilencven napot meghaladóan – négy százaléknál alacsonyabb és azt a Felügyelet által meghatározott határidőn belül nem tudja helyreállítani.

A hitelezési kockázatoknak két csoportját szoktuk elkülöníteni:

- a) várható kockázat, amely nem más, mint az egyes adócsoportokra jellemző, korábbi időszakokban megfigyelt hitelezési veszteség. E várható veszteségek fedezésére a bankoknak kockázati céltartalékot kell képezniük s e tartalékképzés költségeire a kockázati felárból származó bevételeknek kell fedezetet nyújtani. 2001. január 1-től a kockázati céltartalékképzés intézményét a magyar számviteli szabályozásban az értékvesztés intézménye váltotta fel;
- b) nem várható kockázat: a piac megrendüléséből, egy-egy ágazatot, régiót vagy a gazdaság egészét érintő recesszióból eredő veszteségek. Amelyekre a hitel árába beépített kockázati felár nem ad védelmet. Ezen veszteségek kivédésére a bank hitelezési tevékenysége mögéallokált tőke szolgál.

A Törvény szabályozza a maximálisan nyújtható jelzáloghitel összegét is. Előírja, hogy a hitel összege nem haladhatja meg a fedezetül szolgáló ingatlan hitelbiztosítéki értékének hetven százalékát. A jelzálog-hitelintézetnek mindenkor rendelkeznie kell a forgalomban levő jelzáloglevelek még nem törlesztett névértéke és kamata összegével megegyező fedezettel. Rendes fedezetként a jelzáloghitel fedezetül lekötött ingatlan hitelbiztosítási értékének legfeljebb 60 százaléka vehető figyelembe.

A hitelbiztosítási érték meghatározása törvényi kötelezettség. Az érték meghatározásakor a bankok ún. menekülésszerű eladási árat vesznek alapul, tehát egy olyan értéket, amelyet minden körülmények között nagy valószínűséggel el tudnak érni. Ezek a biztosítékok együttesen azzal a követelménnyel járnak, hogy a jelzáloggal megterhelt föld piaci értékének nagyjából fele az az érték, amely hitelként felvehető.

Az 1997. évi XXX. Törvény erőteljesen korlátozza a jelzáloghitelintézet befektetéseit: egyrészt előírja, hogy kizárólag pénzügyi szolgáltatásból származó veszteségei, ill. elhárítása érdekében, az

adósa ellen indított felszámolási vagy végrehajtási eljárás során szerezhethet ingatlanokat (a közvetlen banküzemi célt szolgáló ingatlanokon kívül), amelyeket három éven belül nyilvános árverésen el kell idegenítenie. Másrészt az ily módon gazdasági társaságban megszerzett összes befektetése nem haladhatja meg a szavatoló tőkéjének 10 százalékát,⁷ illetve összes ingatlanba történő befektetése nem haladhatja meg a szavatoló tőkéje öt százalékát.⁸

A jelzálog-hitelintézet és a jelzáloglevél törvényi szabályozása biztosítja a hitelintézet hosszú távú biztonságos működését és fizetőképességét. A jelzálog alapú hitel egy olyan hitelkonstrukció, amely a hitelintézetnek minimális (az átlagosnál alacsonyabb) kockázat mellett biztosít profitot.

Az agrárium vállalkozásai 1989 óta, a Földhitel és Jelzálog Bank létrehozásának időpontjától vehetik igénybe ezt a fajta hitelt. 2003-tól már más kereskedelmi bankok is nyújtanak jelzálog alapú hitelt. A kiterjesztésre az adott lehetőséget, hogy a Nemzeti Földalap Kezelő Részvénytársaság a nem fizető adósok földjének átvételére⁹ kötelezettséget vállalt.¹⁰

A hitel iránt gyér az érdeklődés. Az FHB 1989 óta kihelyezett földjelzálog hitelállománya ma sem éri el az egy milliárd forintot. A 2003. évtől induló jelzáloghitel-konstrukció sem lesz igazán vonzó. Ennek okai egyrészt a kamatlábakban keresendők. 14-15 százalékos kamatláb, illetve az állami kamattámogatással együtt 8-9 százalékra leszorított kamatláb még mindig túl magas az alacsony jövedelmezőségi ráta mellett működő mezőgazdasági vállalkozásoknak. Másrészt az agráriumnál a tényleges földbirtoklás és a legális földhasználat jogcímei is elválnak egymástól kaotikussá téve a földhasználati pozíciót. És akkor még nem érintettük az illegális földhasználat kérdéseit. A bérleti

⁷ Hitelintézet összes – nettó értékben számított – összes befektetése nem haladhatja meg szavatoló tőkéjének 100 százalékát. 1996. évi CXII. Törvény a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról 85. §.

⁸ A Hitelintézetekre is ugyanez a szabályozás. Idézett törvény 84. §.

⁹ Feltétel, hogy a föld értékének megállapítását a földalap által elismert értékbecslő végezte, ill. a birtok piaci értéke időközben nem változott jelentősen.

¹⁰ A bankok gazdasági társaságként nem tehetnek földtulajdonra szert. A földárveréseknek jelentős a mai piaci viszonyok mellett a bizonytalansága.

jogviszony nem tartós, ami megnehezíti a jelzálog a haszonbérletre alapozott jelzáloghitelezés kialakítását. A bérlő, bérbeadó együttes akaratára lenne szükség a jelzáloghitelek igényléséhez. Országosan a mezőgazdasági földterület 56,9 százalékát bérlet formájában hasznosítják, szántónál ez az arány még nagyobb, 68,8 százalék. Harmadrészt a törpebirtokok földtőke nagysága igazában a tulajdonosi réteg számára nem teszi lehetővé a hitel igénybevételét. Az egyéni gazdálkodók által átlagosan megművelt földbirtok nagyság 4,5 hektár, az összes földterület 45,1 százalékát használják – ez a tulajdonosi – vállalkozói réteg hitelképtelen.¹¹

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1994. évi LV. törvény a termőföldről

1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról

1997. évi XXX. törvény a jelzáloghitelekről és a jelzáloglevélről
Agrarwirtschaft 2004/1.

Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. *Gazdálkodás* 2003 /4 2-15. old.

Burgerné Gimes A., Tóth K., Kovács Cs.: A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 1999/13. szám, AKI, Budapest, 1999.

FVM: Agrárhitel. FVM Önálló Kommunikációs Osztály közleménye, <http://www.fvm.hu/main.php>, 2005.

FVM: A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban. FVM kiadvány, Budapest, 2004.

Kovács György: A hitelkockázatok tőkekövetelménye szabályozásának múltja, jelene és fejlesztésének lehetőségei. Megjelent: A „Pénzügypolitika az ezredfordulón” Szerkesztette Botos Katalin JATEpress, Szeged, 2004. 141-155.old.

¹¹ Az 50 hektár fölötti területen gazdálkodók aránya az összes egyéni gazdálkodók 1 százalékát sem éri el.

- KSH: Magyarország mezőgazdasága 2003. (Gazdaságszerkezeti összeírás), Budapest, 2004.
- MAG Kutatás, Fejlesztés, Környezet, 2003. szept., 15. o.
- Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2001. KSH, Budapest, 2002.
- Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2002. KSH, Budapest, 2003.
- Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2003. KSH, Budapest, 2004.
- Orbáné Nagy Mária: A magyarországi élelmiszerárak az Európai Unió árainak tükrében. *Külgazdaság* 2003. 7-8. szám
- Prospects for Agricultural Markets, 2001-2008, European Commission, July 2001, 78.old.
- Udovec Gábor: Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban. AKI Bp. 2000/1
- USDA Production Estimates and Crop Assessment, Division, Foreign Agricultural Service Global Crop Watch,
<http://www.fas.usda.gov/pecad2/highlights/2004/07/cropwatch.htm>, 2005.
- USDA Major World Crop Areas and Climatic Profiles Online Version,
http://www.fas.usda.gov/oce/waob/jawf/profiles/graphs/eur/hngw_wht.gif, 2005.